

РЕЦЕНЗІЯ

доктора педагогічних наук, доцента, головного наукового співробітника відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України Попова Романа Анатолійовича на дисертацію Єрмак Тетяни Миколаївни «Формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки галузі знань 01 Освіта/Педагогіка

Актуальність теми дослідження. Впродовж останніх років спостерігається стрімкий розвиток лідерства, що є відповіддю на сучасний ритм життя, постійні динамічні зміни у всіх сферах, зокрема, зростання конкуренції та глобалізацію, міжнародну освітню інтеграцію. На сучасному етапі суспільного життя Україна потребує компетентних і активних фахівців, здатних приймати ефективні рішення, брати на себе відповідальність, ефективно взаємодіяти з іншими людьми, працювати в команді, тобто проявляти лідерські якості та навички. З урахуванням цього, особливий інтерес викликає проблема формування лідерських навичок у молоді ще під час навчання в закладах загальної середньої освіти. Мобільність, ініціативність, здатність генерувати та впроваджувати інноваційні ідеї роблять молодь стратегічним ресурсом країни. Щоб зміцнити позиції України в Європі та світі, забезпечити її конкурентоспроможність і підвищити якість життя як у воєнний, так і післявоєнний період, необхідно ефективно задіювати потенціал розвитку, носієм якого є молоде покоління громадян. У світлі існуючих тенденцій суспільного розвитку – технологізації, демократизації, інформатизації та піднесення ролі особистості – лідерство набуває нового контексту, що полягає у здатності спрямовувати, впливати на думки та поведінку інших, брати участь у громадському житті, здійснювати позитивні соціальні зміни і бути прикладом для наслідування. Саме це і є лейтмотивом дисертаційної праці, спрямованої на формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти.

У контексті зазначеного вважаємо дослідження Тетяни Миколаївни Єрмак «Формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти» спрямованим на формування лідерства, лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти, вдосконалення організації освітнього

процесу, мотиваційно-ціннісне ставлення до навчально-пізнавальної діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в уточненні та розширенні змісту і структури лідерських навичок учнів закладів загальної середньої освіти, що охоплюють мотиваційно-ціннісний, когнітивно-діяльнісний, рефлексійно-оцінювальний компоненти; визначенні та обґрунтованні комплексу організаційно-педагогічних умов ефективного формування лідерських навичок в учнів ЗЗСО, які поєднують розвиток мотивації до формування лідерських навичок; створення освітньо-розвивального середовища, орієнтованого на формування лідерських навичок; здійснення навчально-методичного супроводу формування лідерських навичок; розвиток партнерства ЗЗСО зі стейкхолдерами; розробленні та експериментальній перевірці структурно-функціональної моделі формування лідерських навичок в учнів, яка спрямована на досягнення позитивного результату формування і розвиток означених навичок в освітньо-розвивальному середовищі закладів.

Ступінь обґрунтованості використаних методів, отриманих результатів і положень дисертації. Дисертаційна праця виконана на належному науково-методологічному рівні. Джерельна база дослідження становить 294 найменування (в тому числі 106 – іноземними мовами). Вивчення нормативно-правових документів, наукових педагогічних праць українських і зарубіжних дослідників уможливило обґрунтувати актуальність дослідження та основні положення дисертації.

Задля досягнення мети й вирішення поставлених завдань було використано комплекс теоретичних, емпіричних, статистичних методів дослідження. Теоретичні методи дослідження охоплювали вивчення й аналіз філософської, психолого-педагогічної, науково-методичної літератури – для характеристик основних теоретичних питань формування лідерських навичок в учнів, уточнення поняттєво-категоріального апарату; аналіз, синтез – для розроблення критеріїв, показників і рівнів сформованості лідерських навичок в учнів; моделювання – для побудови структурно-функціональної моделі формування лідерських навичок в учнів ЗЗСО; порівняння та узагальнення досліджень українських і закордонних учених – з метою обґрунтування

організаціо-педагогічних умов формування лідерських навичок в учнів ЗЗСО; систематизація та узагальнення – з метою формулювання висновків. Емпіричними методами, використаними в дослідженні, є психолого-педагогічне спостереження, опитування, анкетування, тестування, контент-аналіз, експертне оцінювання – для виявлення стану сформованості лідерських навичок в учнів; педагогічний експеримент – для перевірки ефективності формування лідерських навичок в учнів ЗЗСО.

Поміж статистичних методів було обрано застосування критерію χ^2 Пірсона для підтвердження педагогічно значущих характеристик ідентичності/відмінності експериментальної та контрольної груп на констатувальному й контрольному етапах педагогічного експерименту, підтвердження статистичної значущості відмінностей рівнів вияву показників критеріїв в експериментальній групі до і після проведення формувального етапу експерименту, верифікації позитивної динаміки змін рівнів показників сформованості лідерських навичок в учнів ЗЗСО в учасників експериментальної групи в порівнянні з відповідними показниками учнів контрольної групи за результатами реалізації дидактичних впливів під час експерименту; t-критерій Стюдента – для виявлення структурних змін у системі сформованих лідерських навичок в учнів.

Високий ступінь обґрунтованості використаних методів, отриманих результатів і положень дисертації підтверджується фактом успішного впровадження структурно-функціональної моделі формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти в освітній процес Комунального закладу «Навчально-виховний комплекс «Спеціалізована школа І–ІІ ступенів – ліцей» № 157 Оболонського району м. Києва», Спеціалізованої школи № 80 м. Києва, Школи І–ІІІ ступенів № 245 Оболонського району м. Києва, Комунальної організації (установа, заклад) «Шосткинський навчально-виховний комплекс: спеціалізована школа І–ІІ ступенів – ліцей Шосткинської міської ради Сумської області», опорного закладу освіти «Миргородський ліцей № 1 імені Панаса Мирного Миргородської міської ради Полтавської області.

Загалом, вірогідність результатів наукової розвідки було забезпечено методологічною й теоретичною обґрунтованістю вихідних положень дисертації; доцільністю вибору комплексу методів науково-педагогічного дослідження; ґрунтовним опрацюванням наукових здобутків українських і зарубіжних учених, а також низки нормативно-правових документів; позитивними результатами експериментальної перевірки результатів дослідження.

Значення одержаних результатів для науки і практики й рекомендації щодо їх можливого використання. Практичне значення дисертаційної праці не викликає сумніву і заперечень. Дисертанткою опубліковано методичні посібники «Формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти», «Лідерство, засноване на цінностях: кейси уроків з розвитку лідерських компетентностей учнів» (у співавторстві), що є вагомим внеском у моделювання освітнього середовища, вдосконалення діяльності органів учнівського самоврядування.

Результати дослідження рекомендовані для процесу формування і розвитку лідерства, лідерської поведінки і лідерських навичок в учнів, а також можуть бути використані під час укладання методичних рекомендацій для педагогічних працівників, класних керівників, кураторів, керівників гуртків, наставників і органів учнівського самоврядування.

Оцінка змісту та завершеності дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (294 найменування, із них – 106 іноземними мовами), загальних висновків, 14 додатків на 93 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 325 сторінок. Обсяг основного тексту становить 200 сторінок. Робота містить 38 таблиць, 25 рисунків.

У *вступі* висвітлено актуальність дослідження; сформульовано мету, завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження; зазначено зв'язок роботи з науковим дослідженням «Організаційно-педагогічні та економічні засади функціонування опорних закладів освіти як центрів управління в умовах децентралізації» (номер державної реєстрації 0118U003365);

«Державно-громадське управління закладами загальної середньої освіти на засадах партнерської взаємодії» (номер державної реєстрації 0121U100346); розкрито концептуальні положення та наукову новизну дисертаційної праці, охарактеризовано комплекс використаних у дослідженні методів (теоретичних, емпіричних, статистичних). Відображено інформаційні відомості про апробацію, впровадження результатів дослідження, наукові та науково-методичні публікації.

У *першому розділі* «Формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти як педагогічна проблема» подано аналіз наукової літератури та нормативно-правових документів, що стосуються впровадження лідерства в освітній процес закладів загальної середньої освіти.

У підрозділі 1.1. «Характеристика базових понять дослідження» охарактеризовано наукові дефініції, які підлягали розкриттю і розширенню, зокрема поняття «лідерські навички учнів ЗЗСО» як сукупність стійких характеристик особистості, які забезпечують ефективність діяльності та допомагають посідати позицію лідера в групі, та виявляються в організаторських здібностях, умінні суттєво впливати на поведінку й настрій людей, бути прикладом для наслідування, а також «формування лідерських навичок в учнів ЗЗСО», яке авторка подає як процес набуття соціальної поведінки, якостей, здатності особистості спрямовувати дії інших людей, впливати на їх думки та поведінку, брати участь у громадському житті, здійснювати позитивні соціальні зміни і бути прикладом для наслідування. Лідерство серед учнів ЗЗСО потлумачено як взаємовплив лідера і послідовників, детермінований необхідністю змін, спрямованих на досягнення спільної мети всіма учасниками освітнього процесу.

У підрозділі 1.2. «Аналіз проблеми формування лідерських якостей і навичок в учнів закладів загальної середньої освіти в педагогічній теорії та практиці» зазначено, що успішне й ефективне лідерство зумовлене емоційним розвитком особистості, під час становлення емоційного інтелекту в учнів розвивається не лише розуміння своїх потреб і емоцій, а й усвідомлення того, з якої позиції в них будуються стосунки з довкіллям у системі рівний – рівному, на

авторитаризмі чи маніпулюванні, адже чим краще вони розуміють себе, тим ефективніше можна взаємодіяти з іншими, більш упевнено діяти, результативніше вести групу до досягнення мети. Розвиток в учнів емоційного інтелекту дає змогу розуміти й управляти своїми та чужими емоціями, ставити та досягати позитивної мети, виявляти щире співчуття та емпатійне розуміння, встановлювати й підтримувати позитивні стосунки, приймати відповідальні рішення, що сприятиме не лише емоційному, але й інтелектуальному розвитку особистості.

У підрозділі 1.3. «Сучасний стан формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти» проаналізовано нормативно-правову базу, що визначає зміст діяльності ЗЗСО щодо формування лідерських навичок учнів, Державний стандарт базової середньої освіти (2020), в якому окреслено перелік компетентностей, якими мають оволодіти учні після закінчення двох циклів навчання. Особливу увагу звернено на Програму «Лідер у Мені» (Leader in Me), яка спрямовує учнів, педагогів і родини на реалізацію спільної значущої мети – підготовки до навчання в закладах вищої освіти, побудови кар'єри з навичками, необхідними для життя і розвитку в нинішньому мінливому середовищі. Дисертанткою охарактеризовано сучасні наукові дослідження як зарубіжних, так і українських учених, що порушують проблему лідерства, зокрема американського дослідника Дж. Максвелла («Виховай в собі лідера»), який виокремлює п'ять поступових рівнів, які забезпечують формування лідерства в групі: статус, схвалення, продуктивність, наставництво, особистість, а також вітчизняні праці, присвячені зазначеній проблемі, в яких окреслено педагогічні умови формування лідерських якостей в учнів, які охоплюють: оптимізацію взаємодію сім'ї та школи у формуванні лідерських якостей; підготовку вчителів до формування лідерських якостей у процесі організації пізнавальних ігор; широкі можливості сучасних неформальних організацій, державних і недержавних установ у процесі формування лідерських навичок в учнів.

Другий розділ «Структурно-функціональна модель формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти» містить опис концептуальних засад і компонентів структурно-функціональної моделі

формування лідерських навичок в учнів (підрозділ 2.1.), структуру, критерії, показники та рівні сформованості лідерських навичок в учнів ЗЗСО (підрозділ 2.2.), характеристику організаційно-педагогічних умов формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти. У цьому підрозділі охарактеризовано також поняття «організаційно-педагогічні умови», визначено комплекс організаційно-педагогічних умов формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти, а саме: розвиток мотивації учнів до формування лідерських навичок; створення освітнього середовища, орієнтованого на формування лідерських навичок в учнів; створення навчально-методичного супроводу формування лідерських навичок; розвиток партнерства і взаємодії ЗЗСО зі стейкхолдерами. На основі створення цих умов розроблено й теоретично обґрунтовано структурно-функціональну модель формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти (підрозділ 2.4.). Дисертанткою було розроблено та апробовано комплексну методику формування лідерських навичок в учнів ЗЗСО, яка реалізовувалася поетапно і охоплювала мотиваційно-підготовчий, розвивальний, формувальний, контрольний-корекційний етапи. Авторська методика і спеціально розроблені її складові було впроваджено в освітньо-розвивальне середовище НВК «Спеціалізована школа І–ІІ ступенів – Ліцей 157» Оболонського району м. Києва, орієнтоване на формування лідерських навичок учнів. Зазначено, що структурно-функціональна модель інтегрує засоби управління процесом формування лідерських навичок в учнів шляхом дотримання системного, діяльнісного, акмеологічного, компетентнісного, особистісно орієнтованого підходів; загальнодидактичних і спеціальних принципів; методів, прийомів, форм і засобів формування лідерських навичок (особистісних, соціальних, когнітивних, громадянських); подано поетапний моніторинг результатів сформованості в учнів лідерських навичок за мотиваційним, когнітивним, діяльнісним та оцінювально-рефлексійним критеріями.

До *третього розділу* «Експериментальна перевірка моделі формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти» увійшли підрозділи: 3.1. «Етапи і завдання проведення педагогічного експерименту», 3.2.

«Результати констатувального етапу експерименту» і 3.3. «Аналіз підсумкових результатів педагогічного експерименту». Розроблений критерійно-діагностувальний інструментарій охоплював критерії (мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, оцінювально-рефлексійний), відповідні показники та рівні (низький, середній, достатній, високий) сформованості лідерських навичок в учнів ЗЗСО. За його використання для оцінювання дієвості моделі формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти констатовано значний позитивний вплив останньої на формування досліджуваного феномену.

Отже, рецензована дисертаційна праця є логічно структурованою, матеріал дослідження викладено послідовно та системно. За своїм змістом, структурою, обсягом й оформленням вона відповідає чинним правилам і вимогам до наукових досліджень на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки галузі знань 01 Освіта/Педагогіка та є завершеним науковим дослідженням.

Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях. Основні положення дисертації висвітлено в 26 наукових працях (21 одноосібних), а саме: 1 (у співавторстві) – у періодичних наукових виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection; 8 – (1 у співавторстві) – у наукових періодичних виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України (категорії Б); 2 (1 у співавторстві) – у наукових періодичних виданнях інших держав; 1 – у тематичних наукових збірниках; 2 – методичних посібниках; 12 – матеріалах конференцій та семінарів.

Відсутність (наявність) порушень академічної доброчесності.

Порушень академічної доброчесності в дисертаційній праці Єрмак Тетяни Миколаївни не виявлено. У роботі дотримано етичні принципи й правила, визначені в Законі України «Про освіту» (2017).

Дискусійні положення та зауваження. Позитивно оцінюючи наукове й практичне значення дисертаційної праці Єрмак Тетяни Миколаївни, висловимо певні зауваження й побажання:

1. У першому розділі «Формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти як педагогічна проблема» бажано було б детальніше розкрити сучасний стан формування лідерських навичок в учнів на основі аналізу наукових напрацювань сучасних психологів, соціологів, адже вплив психічного стану особистості, її темперамент, характер, здібності значною мірою впливають на лідерську позицію і лідерську поведінку.

2. У підрозділі 1.1. до переліку базових понять дослідження бажаного було б додати поняття «сформованість лідерських навичок в учнів», що повніше б розширило категорійно-понятійне поле і було свідченням результату формування.

3. У межах другого розділу «Структурно-функціональна модель формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти» варто було б розширити компоненти, критерії та рівні сформованості лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти.

4. Розділ 3 «Експериментальна перевірка моделі формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти», а саме підрозділ 3.2. «Результати констатувального етапу експерименту», переобтяжений таблицями та діаграмами, частину яких можна було б перенести в додатки задля спрощення сприйняття остаточних результатів науково-педагогічного дослідження.

Водночас ці зауваження та побажання мають рекомендаційний характер і не знижують наукової новизни й практичної значущості запропонованої до захисту дисертаційної праці.

Загальний висновок. Дисертація Єрмак Тетяни Миколаївни «Формування лідерських навичок в учнів закладів загальної середньої освіти», є самостійним, завершеним науковим дослідженням, характеризується повнотою викладу презентованого матеріалу й відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів

№502 від 19.05.2023 р.) та наказу Міністерства освіти і науки України №40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.). Єрмак Тетяна Миколаївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки галузі знань 01 Освіта/Педагогіка.

Рецензент:

доктор педагогічних наук, доцент,
головний науковий співробітник
відділу дидактики Інституту
педагогіки НАПН України

Роман ПОПОВ

Власноручний підпис
Підтверджую
Відділом кадрів
педагогіки НАПН України

Р. Попов
(Handwritten signature)